

Mojster Sergij Palčić demonstrira suhogradnjo kamnitega zidu v okolici zaselka Pisari.

Foto: Riccardo Bertoni, Sočerga, 20. 8. 2011

Vhodna lopa v obnovljeno Bržanovo domačijo.

Foto: Eda Benčič Mohar, Smokvica, 22. 5. 2012

PROJEKT REVITAS

Čezmejni projekt Revitas – Revitalizacija istrskega podeželja in turizma na istrskem podeželju je trajal od oktobra 2009 do marca 2012. Sofinancirala ga je Evropska unija s programom čezmejnega sodelovanja Slovenija–Hrvaška 2007–2013. Vključeval je deset partnerjev iz slovenskega in hrvaškega dela Istre. Partnerji na hrvaški strani so bili: Istrska županija, Turistična skupnost Istrske županije, Občina Svetvinčenat, mesta Poreč, Buzet in Vodnjan, na slovenski strani pa Mestna občina Koper kot vodilni partner, občini Izola in Piran ter Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju ZVKDS). Aktivnosti projekta Revitas so potekale v smeri zaustavitve propadanja istrskega podeželja in promoviranja kulturne dediščine kot ene pomembnejših nosilk trajnostnega razvoja. Zastavljene cilje naj bi dosegli s pomočjo oživitve skupne čezmejne turistične destinacije.

V okviru projekta Revitas so potekale številne aktivnosti: ekskurzije, delavnice o suhogradnji, različni kulturni in turistični dogodki, vzpostavitev turističnih informacijskih centrov, obnova vaških jeder, domačij ... Ena pomembnejših nalog hrvaških partnerjev je bila popularizacija kulturne dediščine istrskega zaledja. Izdelali so vodnike in druge publikacije, ki usmerjajo obiskovalce k ogledom najzanimivejših enot in območij nepremične kulturne dediščine po tematskih sklopih, kot so na primer utrdjena naselja, srednjeveške freske, arheološka dediščina.

Najpomembnejša aktivnost ZVKDS so bili dokumentarni film in tri publikacije, ki so izšle spomladi leta 2012: priručnik za obnovo stavbne dediščine z naslovom *Revitalizacija kulturne dediščine istrskega podeželja*, študija z naslovom *Razvoj modela revitalizacije istrskega podeželja* ter *Priručnik za suhogradnjo*. Slednji je povezan z dokumentarnim filmom o suhogradnji. Vse tri publikacije in dokumentarni film so na ogled na spletni strani ZVKDS.

Pred predstavitvijo navedenih publikacij želim na kratko prikazati stanje kulturne dediščine v zaledju treh obalnih občin, zaradi katerega smo se zanje pravzaprav odločili. Kulturna dediščina slovenskega istrskega podeželja kljub planskemu in normativnemu varovanju nezadržno propada. V naseljih prevladujejo ruševine; adaptacije, dozidave in novogradnje pa so večinoma neustrezne. V okolici naselij rastejo brez reda v prostoru individualne gradnje, ki ne spoštujejo lokalnih zakonitosti stavbnega oblikovanja. Žal so v naši družbi prezrte simbolna, kulturna, estetska pa tudi praktična vrednost kulturne dediščine. K slabemu stanju prispevajo še nerešeno lastniško stanje, pomanjkanje denarja, še večkrat pa neznanje o načinih njenega ohranjanja, vzdrževanja in obnove. Naselbinska, etnološka dediščina in kulturna krajina so postale najbolj ogrožene kategorije kulturne dediščine, čeprav najbolj živo pričajo o naši preteklosti.

Projekt Revitas nam je ponudil priložnost, da prikazemo kulturno dediščino kot potencialno nosilko krajevnega razvoja, predvsem kakovostnega turizma. To spoznanje bo morda družbo/državo le spodbudilo k njenemu aktivnemu varovanju. Ponudila se nam je tudi priložnost, da obudimo že skoraj v celoti zamrlo znanje kamnite suhogradnje. Za ciljno publiko smo si v prvi vrsti postavili domače prebivalce, projektante in izvajalce obnove/gradnje pa tudi lokalne skupnosti.

»Priručnik za suhogradnjo« in dokumentarni film »Suhogradnja«

Ena od skupnih nalog hrvaških in slovenskih sodelavcev projekta Revitas je bila na novo ovrednotiti in osmisлити kamnito suhogradnjo kot izjemno pomembno sestavino kulturne dediščine Istre. To smo storili v dvojezičnem priručniku. Od številnih objektov suhogradnje smo se odločili za tiste, ki so na terenu najpogostej-

* Eda Benčič Mohar, univ. dipl. umetn. zgod. in etnol., konservatorska svetovalka, konservatorica za kulturno dediščino, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Piran, 6333 Piran, Trg bratstva 1, E-naslov: eda.bencic.mohar@zvkd.si

ši ali najzanimivejši. Hrvaški kolegi so izbrali *kažun*,¹ slikovito kamnito konstrukcijo. Na večdnevni delavnici Moj kažun v bližini Vodnjana so prikazali obnovo dveh kažunov in to predstavili tudi v priložniku. Na slovenski strani smo se odločili za predstavitev kamnitih podpornih in mejnih zidov, ki morda niso tako atraktivni, vendar na gosto prepredajo kulturno krajino in naselja ter dajejo obema razpoznaven karakter.

Pri suhogradnji nas preseneča predvsem pestrost njene podobe, ki se spreminja od kraja do kraja oziroma glede na vrsto okoliškega kamna. Vsem pa je skupno mojstrstvo gradnje; posamezni kosi se namreč medsebojno tako dobro prilagajajo, da uporaba veziva ni potrebna. Žal pa je zadnjega pol stoletja staro graditeljsko znanje skoraj v celoti izginito iz uporabe. Danes vzbuja kamnita suhogradnja strah in odpor prav zaradi neznanja: predvsem ji po krivem pripisujejo, da je draga in nestabilna. V publikaciji smo na podlagi praktičnega dela in znanj suhozidnih mojstrov dokazali, da so kamniti suhozidi, če so le pravilno zgrajeni, trajnejši in nič dražji od betonskih.

Osrednji, najpomembnejši del slovenskega dela knjižne publikacije so navodila za suhogradnjo kamnitega zida s celotnim prikazom delovnega postopka. Vsebina dokumentarnega filma še dodatno ponazarja postopek gradnje.

»Razvoj modela revitalizacije istrskega podeželja« (študija)

Dvojezična publikacija je nastala v sodelovanju s hrvaškimi kolegi. Obe strani ugotavljata, da bi morala biti izdelava kompleksnega načrta revitalizacije istrskih naselij na podeželju prioriteta družbena naloga. Med prispevki obeh pa je kljub skupnim ciljem prišlo do določenih razlik zaradi drugačnega stanja na terenu. Hrvaški kolegi so pripravili načrte za infrastrukturno opremo desetih dobro ohranjenih in vzdrževanih utrjenih naselbinskih jeder v notranjosti Istre. V publikaciji so zaradi omejenega prostora lahko predstavili le tri med njimi: Beram, Motovun in Sv. Lovreč.

Slovenski prispevek izhaja iz nerešenih problemov, ki so krivi za propadanje nepremične kulturne dediščine. V poglavju z naslovom Pričakovana vloga slovenske države pri varovanju kulturne dediščine ugotavljamo, da bi morala država vzpostaviti nacionalno strategijo za trajnostni razvoj podeželja, ki bi predvidel tudi ekonomske prednosti izbrane razvojne usmeritve (nova delovna mesta, prodaja domačih proizvodov ...). Če bi država videla v tem možnost razvoja, bi se morda odločila za finančno in logistično podporo lastnikom/investitorjem, za bolj učinkovit nadzor nad posegi v kulturno dediščino/prostor in ukrepe za sanacijo neprimernih posegov. Odločila bi se tudi za uvedbo licenc usposobljenih izvajalcev obnove kulturne dediščine in pomagala pri reševanju zapletenega lastniško-pravnega stanja, ki je resna ovira razvoju podeželja.

Glede na to, da v naši družbi kulturna dediščina ni prepoznana kot izjemna kulturna vrednost in del nacionalne identitete, smo jo v poglavju Kulturna dediščina kot potencialna nosilka krajev-

1 Istrski *kažun* je v celoti suhozidana kamnita konstrukcija, ki so jo postavljali na oddaljenih poljih in predvsem pašnikih. Namenjena je bila zatočišču za živino in občasnemu prenočevanju pastirja. Gradili so jih predvsem v 18. in 19. stoletju. Najpogostejša oblika je stožčasta streha na krožnem zidu debeline od 60 do 120 cm, z notranjim premerom 2,50 do 3 metre, redkeje 4 metre (povzeto po Orbanic 2012: 9–21).

nega razvoja prikazali kot ekonomsko zanimiv dejavnik trajnostnega razvoja. Prednost smo namenili etnološki dediščini, ki je na podeželju kvantitativno najbolj zastopana. Vsebuje pretežno kmečke domačije znotraj vasi in zaselkov, kot tudi kapele, vodnjake, vodna zajetja na izviri, *kažete*² ... Etnološko dediščino (ki je obenem del naselij) je mogoče aktivno in uspešno vključiti v turistično ponudbo. Pomemben del prispevka je poglavje Vinca Zupančiča z naslovom Ekonomski vidiki kulturne dediščine. Metode obnove enot kulturne dediščine pa smo predstavili na štirih konkretnih primerih: naselju Abitanti, Bržanovi domačiji v Smokvici, Bincčlovi štali v Hrastovljah in Mihotovi domačiji v Pisarih.

»Revitalizacija kulturne dediščine istrskega podeželja« (priložnik)

Na slovenski strani smo se odločili za dodatno popularizacijo stavbne/naselbinske dediščine in njene obnove v obliki priložnika, s pomočjo katerega bi usmerili pozornost lastnikov, načrtovalcev in izvajalcev obnove/gradnje h kulturni, k simbolni, estetski in praktični vrednosti naselbinske in stavbne dediščine.

Priložnik predstavlja temeljne značilnosti tradicionalne poselitve in hiše. Poudarja lokalno specifično, ki jo v veliki meri gradijo karakteristični stavbni elementi: *baladurji*,³ dimniki, *kavade*,⁴ strešni venci, portali, stavbno pohištvo, način gradnje ... Ohranjanje in negovanje tradicionalnih gradiv ter stavbnih motivov prispeva tisto estetsko noto, ki jo vsi iščemo pri oblikovanju svojega okolja in ki se nam žal vse prevečkrat ponesreči z vnašanjem tujih modnih elementov. Poudarek je tudi na ohranjanju/obnovi dvorišč, teh izjemno zanimivih vaških zunanjih prostorov.

Za prikaz možnosti trajnostnega razvoja podeželja smo izbrali Grondalovo domačijo v Abitanti. Lastnik se je odločil, da bo domačijo namenil kulturno turistični ponudbi. V Evropi se del turistične ponudbe že gradi na kulturnodediščinskem turizmu oziroma na krajevni ponudbi. Že zdavnaj so spoznali, da revitalizirane enote naselbinske in etnološke kulturne dediščine nudijo odlične možnosti za najkakovostnejšo turistično ponudbo. Oceno prednosti, ki jih taka domačija ponuja družini in naselju, je podal Vinko Zupančič v poglavju Valorizacija ekonomike in revitalizacije domačije kulturne dediščine.

Posegli smo tudi v okolico naselij, v njihova vplivna območja, kamor so brez premisleka vrisana (pre)velika območja za pozidavo. Posledica je, da stanovanjska gradnja brez urbanističnega načrtovanja in enotnega pristopa k arhitekturnemu oblikovanju

2 *Kažete* so suhozidne kamnite konstrukcije, ki so jih gradili na poljih in pašnikih povsod po Istri. V primerjavi s *kažunom* so veliko manjše in preprostejših oblik: samostoječe so večinoma pravokotnega tlorisa s stožčasto ali z dvokapno streho. Najskromnejše so v obliki vdolbin, vgrajenih v mejne ali nosilne kamnite zidove.

3 *Baladur* je stavbni element istrske kmečke hiše, prislonek k njeni glavni ali stranski fasadi. Kamnito konstrukcijo sestavljata stopnišče in manjši podest pred vhodom v stanovanjsko nadstropje, ki ju zapira polno zidana ograja. Podest je večkrat krit z leseno nadstrešno konstrukcijo, krito s korci ali kamnitimi skrlami. Za Slovensko Istro je značilna pestra raznolikost v oblikovanju tega stavbnega elementa.

4 *Kavada* je manjši prizidek k pritličju kmečke hiše, v katerem je ognjišče, ki so ga umaknili iz kuhinje. Ob ognjišču je prostor za klopi. *Kavade* imajo različne tlorise: polkrožne, pravokotne ali pravokotne s posnetimi vogali. Strehe so kamnite ali korčaste, iz njih se navadno dvigajo mogočini in lepo oblikovani dimniki.

»požira« stara naselja in uničuje kulturno krajino. Priročnik se ne ukvarja z urbanizmom, predlaga pa vzorec tipa novogradenj, ki bi se lahko razvile v bližini naselij in v pokrajini. Za uspešno vključevanje kulturne dediščine v lokalni razvoj jo je namreč treba ohraniti v najširšem pomenu besede.

Zaključek

V publikacijah smo se osredotočili na stavbno/etnološko in naselbinsko dediščino ter kulturno krajino, ker so najbolj ogrožene kategorije kulturne dediščine in ker bi, pravilno prepoznane, lahko bile potencial za kakovosten krajevni razvoj. Njihovi kulturni, estetski in prostorski vrednosti smo dodali še praktičen pomen,

ki bi ga pridobile, če bi jih z aktivnim varovanjem vključili v krajevni razvoj. Tako smo, če povzamemo misli iz vseh publikacij, pokazali na (doslej neizpolnjene) naloge države na tem področju, podali smo smernice za način obnove enot kulturne dediščine ter sugerirali nove vsebine, ki bi z aktivnim varovanjem prispevale k njeni predstavitvi. Varovanje kulturne dediščine podeželja bo namreč uspešno le, če bo potekalo v okviru širše razvojne perspektive.

Literatura

ORBANIČ, Branko: Vrste suhozidnih gradenj/Vrste suhozidnih gradnji. V: Eda Benčič Mohar (ur.): *Priročnik za suhogradnjo/Priručnik za suhogradnjo*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2012.

ŽIVE LEGENDE

Leta 2010 sva s fotografom Matjažem Tančičem poskušala uresničiti svojo zamisel o zbiranju zgodb vaških in mestnih posebnosti, ljudi z drugačnimi, izstopajočimi zgodbami. Najina zamisel je upoštevala posebno mesto, ki naj bi ga ti »posebneži« imeli v družbi, zato sva pri nastajanju projekta pričakovala pomoč lokalnih prebivalcev. Mislila sva si, da se bo (po metodi snežene kepe) s sprotim objavljanim prispevkov na svetovnem spletu zanimanje povečevalo in bi na ta način začele prihajati informacije o preostalih zanimivih ljudeh.

Že prvi poskusni snemalni dnevi v okolici Šoštanja so pokazali, da se vaški posebneži izogibajo kamere, da se svojih zgodb bodisi sramujejo bodisi se jih bojijo deliti z neznanci. Kmalu je postalo jasno, da v najinih začetnih zamislih teh težav nisva predvidela.

Ko sva dobila priložnost idejo realizirati v sklopu multimedijskega projekta Življenje na dotik (vodil ga je Aleš Čar) pod okriljem Evropske prestolnice kulture Maribor 2012, sva začetno zamisel obrnila na glavo. Zatekla sva se k presežnim zgodbam, k tistim, ki nas navdušujejo in učijo. V času, ki ga živimo, v času brez norm, bi lahko zanimivi posamezniki s svojimi življenjskimi in poklicnimi zgodbami postali zgled. Recept je tokrat deloval.

Za glavni okvir sva si izbrala tradicionalne dejavnosti, ki se v vsakdanjem življenju redko pojavljajo ali so celo že izumrle, in tiste, ki so na razne načine zaznamovale našo krajevno ali nacionalno podobo. Da bi bile zgodbe čim bolj verodostojne, začinjene s kako modrostjo, sva želela predstaviti predvsem starejše ljudi z izkušnjami. Projekt je financirala Evropska prestolnica kulture, zato smo se pri iskanju živih legend osredotočili na severovzhodno kohezijsko regijo: Maribor, Ptuj, Mursko Soboto, Velenje, Novo mesto in Slovenj Gradec ter njihovo okolico.

Najprej smo določili dejavnosti, ki bi nas zanimale: dimnikar,¹ protestantski duhovnik iz Prekmurja, zeliščar, kovač, glasbenik

ipd. V drugi fazi je Rebeka Žvagen, članica društva Smehomat (producent projekta), opravila temeljito raziskavo, ki nas je pripeljala do izpostavljenih posameznikov. Raziskava je vključila številna društva, združenja, zveze, muzeje ipd. Ti so nam pomagali najti ljudi, ki bi lahko karizmatično predstavili svojo življenjsko zgodbo, zaznamovano z dejavnostjo, ki jo mnogi še vedno opravljajo. Nekatere predstavnik določene dejavnosti oz. obrti je bilo težje najti kot druge. Kar nekaj časa smo na primer iskali raziskovalca ali eksperimentatorja, enostavneje pa je bilo pri lovcu, saj nam je Koroška lovska zveza takoj povedala, da je človek, ki ga iščemo, Maks Konečnik. Končni izbor je tako zaobjel okoli 20 posameznikov, med njimi smo jih na koncu posneli 16.

Matjaž Tančič, Rebeka Žvagen in jaz smo testno snemali v Ilirski Bistrici, kjer smo posneli vulkanizerko Zoro Grk, ki je med našim obiskom poleti 2011 še vedno centriral avtomobilske gume. Čeprav Zora glede na lokacijo opravljanja svoje obrti nekoliko izstopa iz našega okvira, smo jo zaradi njene specifičnosti vseeno vključili v končni izbor.

Da bi zagotovili vsebinsko enotnost in celovitost, smo sestavili nekaj vprašanj, ki smo jih postavili vsem udeležencem. Zanimalo nas je na primer, zakaj so se odločili za opravljanje svoje dejavnosti, kdo jih je nad njo navdušil, na kakšen način je bila njihova dejavnost cenjena ipd. Ob tem smo naše portretirance vselej povprašali po kakšni zanimivi prigodi, povezani z njihovim delom, po življenjskem vodilu, kakšni modrosti itn.

Uvod v video feljton smo načeloma vpeljali z zgodnjimi začetki opravljanja portretirančeve dejavnosti, dejavnost kot taka pa je predstavljena posredno skozi detajle in intrigantne pripetljaje. Zgodbo smo navadno končali z zanimivo mislijo, s čustveno izpovedjo ali z modrostjo.

Portret lovca začenjamo z njegovim spominom na deška leta, ko mu je oče posojal puško. Pripoved se nadaljuje v – za Slovence – mitskem Kočevskem Rogu, kjer je lovec služboval kot skrbnik divjih živali. Tu nam predstavi odnos do dela in živali, predvsem

¹ Velja tako za moško kot žensko obliko.

* Marko Kumer, študent Oddelka za lesarstvo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani; predsednik Društva kvalitetnih kulturno-umetniških praks Smehomat. 1000 Ljubljana, Dolenjska cesta 40, E-naslov: markomurch@gmail.com